

Historische Kring IJsselstein 15 (1980)

<https://hdl.handle.net/1874/10053>

Het huis 's Heerendijk en zijn bewoners II

door Dr. J. Meerdink, Zeist.

Frederik de Watteville* had 6 jaar zijn dienst gedaan en Von Zinzendorf achtte beter dat hij met zijn zachtaardig en fijngevoelig karakter nu naar Duitsland zou terugkeren; het werd hem moeilijk de vele in- en uitwendige moeilijkheden het hoofd te bieden. Op 28 april werd het vertrek van hem en zijn vrouw met een afscheidsliefdemaal gevierd. Von Ranzau vertelt hoe het bij dat afscheid toeging: „Die beiden Gemeinen (n.l. de vertrekkenden en de achterblijvenden) stellten sich gegenüber einander, und die Pilger sangen uns: Jesus Christus blick dich an-selige Gemeinde unter den Worten:

„Betet an vor seinem Stuhl“ fiel alles aufs Angesicht, und betete das Lamm an mit vielen tausend Tränen. Dann sangen wir: „Wir sagen Amen“ und so gingen sie, nachdem uns eines nach dem andern geküsst, aus dem Saal ins Schuit (sic !) und aufs Schiff.

6. Er is nog een belangrijk aspect dat we tot dusver misschien wat hebben veronachtzaamd en dat in dit verband toch nog even duidelijk naar voren dient te komen. De tijd en de omstandigheden brachten mee dat men zich naar ons moderne gevoel wat geëxalteerd uitdrukte. („das Lamm anbeten mit vielen tausend Thraänen“)! De andere kant was echter dat men zich vol vreugde verlost wist van zonde en schuld door het zoenoffer van Christus als God's Zoon aan het kruis gebracht.

Zijn dood was 's mensen heil. Die verkregen verlossing nu bracht een opgewekt Christendom met zich mee, dat van de Calvinistische predestinatieleer (de mens is bij zijn geboorte tot heil of verdoemenis bestemd) niets moest weten.

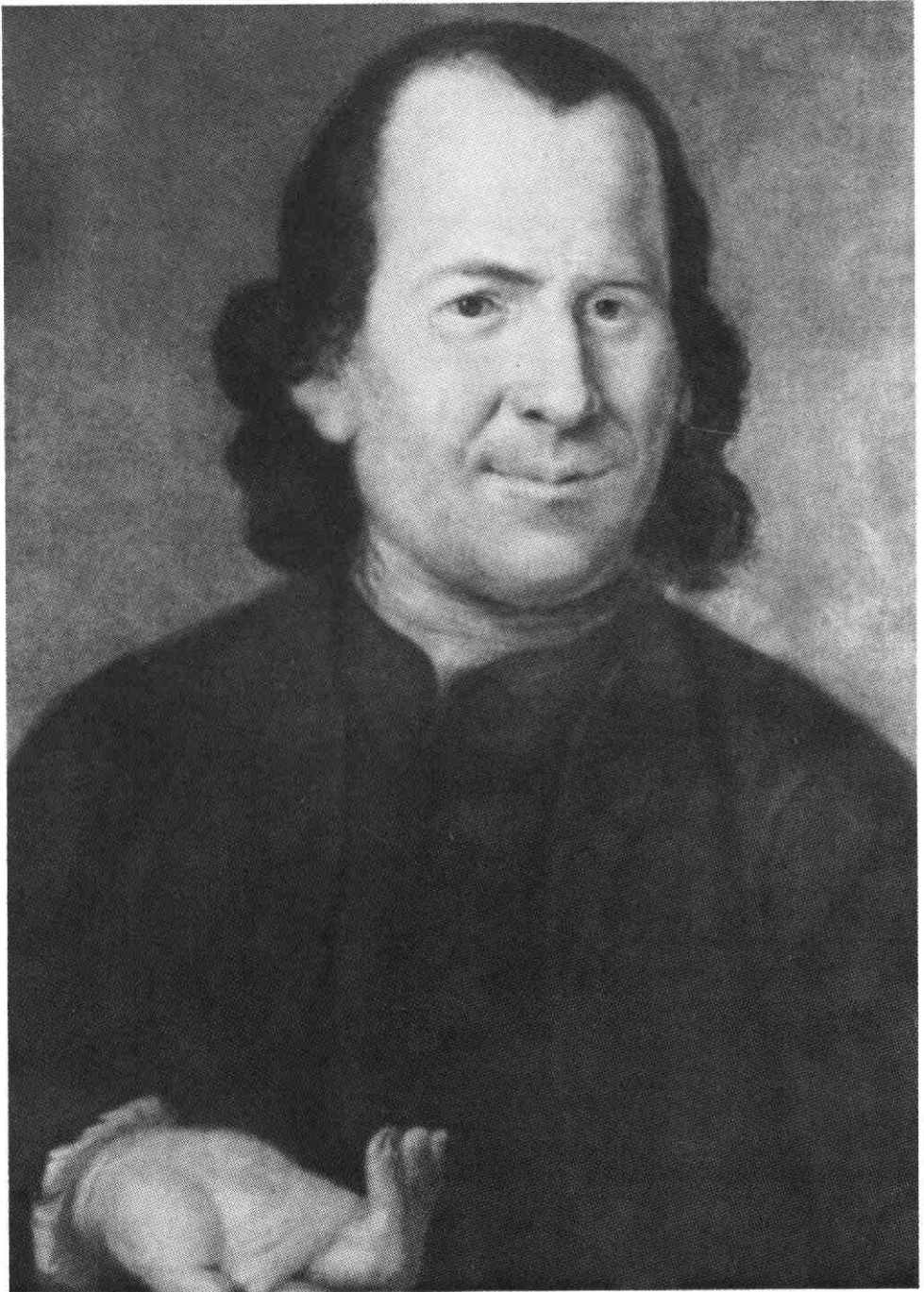
Men getuigde van deze verlossing blijmoedig en dit had ook op cultureel, kunstzinnig terrein consequenties. In de loop der veertiger jaren gaf het aanleiding tot een vaak overgevoelige feestelijke stemming met illuminaties (ook te 's Heerendijk) en andere festiviteiten met een vaak wat bizarre symboliek, b.v. de verering van de zijde wonde van Christus. Deze wonde werd hem immers door een soldaat na zijn dood toegebracht en doordat er „bloed en water“ uitstroomde werd zijn dood bewezen.

M.a.w. op dat ogenblik bleek dat ook het zoenoffer was volbracht. Von Zinzendorf, die deze ontwikkeling misschien te lang heeft aangezien, heeft in 1750 aan deze uitwassen een eind gemaakt. Maar het centrale punt van een blijmoedig Christendom bleef bestaan en dit maakte dat de Broedergemeente hiervan ook nog op andere wijze dan door hun zendingsijver getuigde.

De godsdienstoefeningen droegen een feestelijk karakter, het geestelijk lied bloeide. Ontelbaar zijn de liederen in die tijd gedicht.

De „Ortsgemeinen“ werden fraai aangelegd. Hernhutter-architectuur is in Duitsland, Nederland (Zeist !) en de Verenigde Staten een begrip. En zelfs in ons

* Zijn portret op blz. 12 van het vorige nummer.

Christiaan David, 1691 - 1751, de ontwerper van het huis.

eenvoudige 's Heerendijk werd een baroktuin aangelegd (het zoëven genoemde „Lustwäldchen"). We zijn in de 18e eeuw, de grote eeuw der barokmuziek, waarin Bach en Händel en nog zoveel andere componisten van grote begaafdheid leefden. De naar Nederland trekkende broeders kwamen uit Duitsland, velen uit Saksen een uitstralingsgebied van deze muziek. Muziek werd dan ook bij de Hernhutters in Nederland in de kerkdiensten en daarbuiten zeer veel beoefend. Dit is trouwens nog altijd het geval, zo heeft de gemeente Zeist zowel een kerkkoor als een blazersensemble (blazerskoor), die de kerkdiensten opluisteren. In de 18e eeuw was er een volledig Collegium Musicum dat niet alleen kerkelijke maar ook wereldse muziek uitvoerde. Er werd veel kerkelijke gebruiksmuziek gecomponeerd door organisten en koorleiders, maar het is tekenend dat in het Muziekarchief van de Broedergemeente Zeist zich in handschrift een partituur van Carl Philip Emanuel Bach bevint.

We mogen er rustig van uitgaan dat, zij het op bescheiden schaal, ook te 's Heerendijk de muziek werd beoefend. 's Heerendijk en daarmee IJsselstein werd zelfs de geboorteplaats van een componist van allure: Johan Friedrich Peter (1746-1813). Peter was een zoon van een Hernhutter predikant, die in 1760 - als zovelen voor hem - naar Pennsylvania trok. Ook Johan Friedrich werd predikant. Maar in de opleidingsinstituten voor Hernhutter theologen werd ook ijverig muziek geoefend en beoefend en het liep er bij hem op uit dat hij in Amerika veel componeerde. De schrijver van dit artikel bezit een Simfonia in g van hem op een grammofoonplaat, muziek van een originele melodiek en rhytmiek in de stijl van Boccherini of Haydn. Over zijn vruchtbaarheid als componist zal hij niet te klagen hebben gehad: gedurende 6 weken in 1789 schreef hij b.v. 6 quintetten voor 2 violen, 2 altviolen en cello.

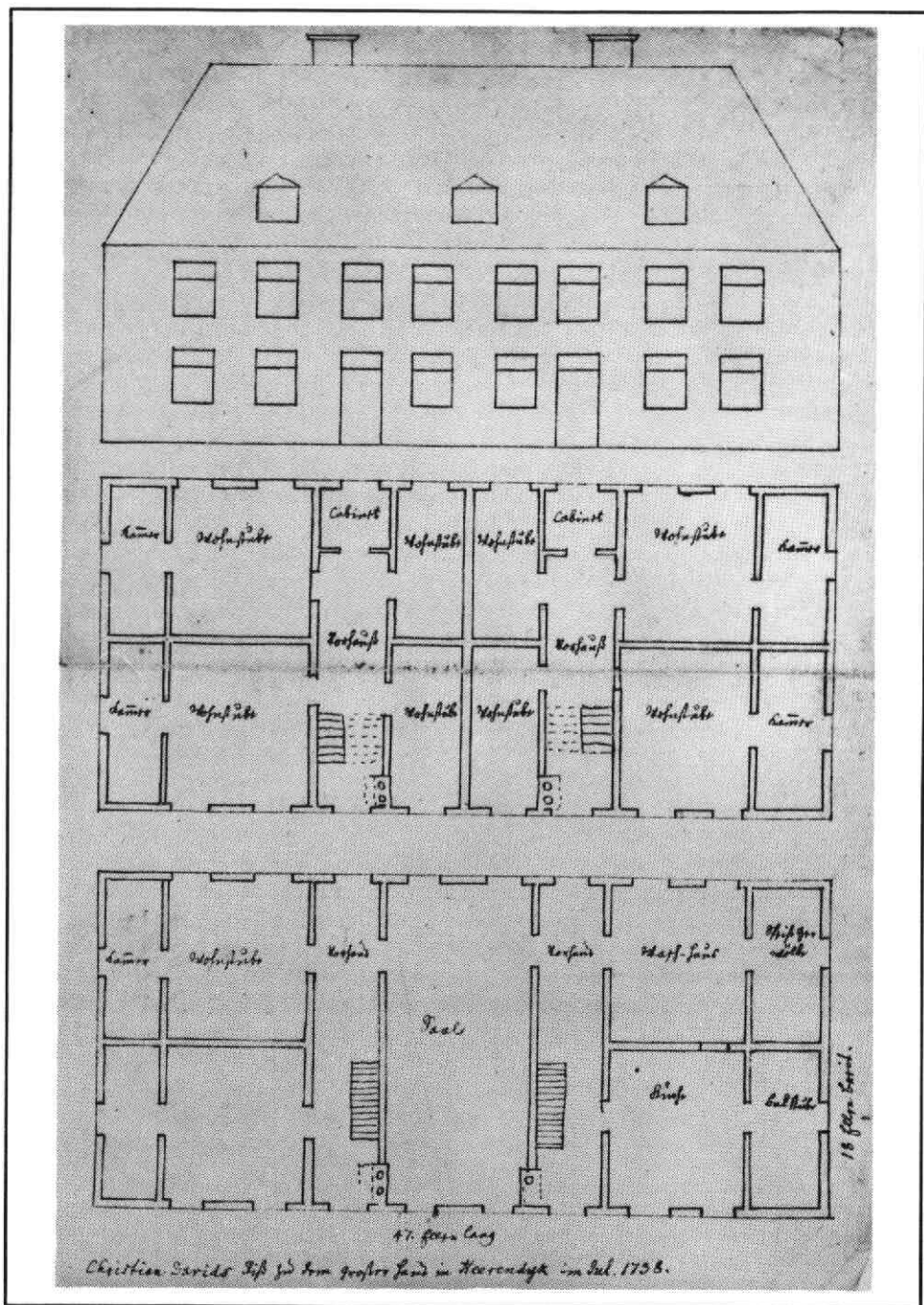
Veel van deze 18e eeuw muziek uit de Broedergemeenten („Moravians" worden ze in het Angelsaksische taalgebied genoemd) in wat nu de Verenigde Staten zijn werd daar op de „plaat" gebracht.

Kenmerkend voor de Broedergemeenten in de 18e eeuw was de grote frequentie van dagelijkse godsdienstoefeningen.

Ook te 's Heerendijk: 's ochtends vroeg begon men al met een samenkomst, 's avonds een zangdienst en ook omstreeks het middaguur was er nog een kwartiertje waarin men zich op het avondmaal bezon. Men voerde ook het z.g. urengebed in, d.w.z. ieder gemeentelid nam op zich om gedurende bepaalde tijd een bepaalde aangelegenheid biddend voor God's aangezicht te brengen. Men wisselde elkaar daarin af en zo kwam men 24 uur rond. De gemeente, zelfs de kleine groep te 's Heerendijk, was opgedeeld in z.g. koren: het koor der gehuwden, der ongehuwde zusters, der ongehuwde broeders. Ieder van die koren had weer zijn eigen voorganger en zijn eigen gebedssamenkomsten en feesten.

En dan was er dat voortdurende „va et vient" van vrienden uit Amsterdam en elders uit Nederland; de doorreizende zendelingen; de kolonisten op hun tocht naar het verre Amerika.

7. Is het verwonderlijk dat de IJsselsteiners en de boeren uit de omgeving daar wat vreemd tegenaan keken? De bevriende prinses was ver weg; de Drost van de baronie - Vultejus - was wantrouwend, en stug, wilde niet met de Hernhutters medewerken, hoewel hij zich zo nu en dan niet onwelwillend toonde. Zo zei hij b.v. niet te kunnen verbieden, dat zijn plaatsgenoten de godsdienstoefeningen der

Opstand en plattegrond van het huis, 1738.

(foto Rijksarchief Utrecht).

broeders bijwoonden, nog veel minder deze zelf te kunnen verbieden; ook dat hij geen stappen wenste te doen, vóór de Staten zelf of de Prinses van Oranje hiertoe opdracht gaven, daar, zoals hij zei, de Broeders toch in het gehele land genoeg opzien verwekt hadden, om niet onbekend te zijn gebleven bij de Regering. Maar het moest in de ogen van de drost niet te gek worden en voor het aanleggen van een eigen begraafplaats - zoals in het voornemen van de Hernhutters lag - voelde hij niets. Daarmee kwam men op een terrein dat aan andere instanties dan de bewoners van 's Heerendijk was voorbehouden. Trouwens er was al een storm van protest tegen de Hernhutters opgestoken en deze kwam geheel uit de hoek van de regerende gereformeerde kerk. Een stortvloed van strijdschriften stortte zich in de dertiger en veertiger jaren over de Broedergemeente uit. „Mystieke dweperij” was bij de gebruikte termen nog een zeer gematigde uitdrukking.

Kern van de controverse lag in de verschillen van opvatting tussen predestinatieleer en de door de Broeders aangehangen „vrije genade”. Misschien werd te 's Heerendijk ook niet altijd op de meest tactische wijze opgetreden.

Maar de Broeders werden dan ook wel op een fel vijandige toon bejegend. Berucht is een door Ds. Kulenkamp geschreven en door de Amsterdamse Kerkeraad in 1738 uitgegeven „Herderlijke Brief”. De Watteville deed zijn best en schreef aan Drost Vultejus en aan de Prinses van Oranje brieven - door Von Zinzendorf zelf, zojuist uit West-Indië teruggekeerd, bekrachtigd - die het standpunt der Broeders uiteenzetten. Veel resultaat had hij niet. Een jongensschool met internaat werd in 1739 - we melden het reeds - door Drost Vultejus verboden. Ten aanzien van scholen had de landskerk het monopolie. Overigens, de beide predikanten te IJsselstein waren aanvankelijk de Hernhutters niet onwelgezind, maar op de duur veranderde één van hen in een felle tegenstander. Ook voor de Drost was het natuurlijk niet prettig dat een der schepenen, dezelfde Jan Franco Beijen die het land aan Jacob Schellinger voor 's Heerendijk had verkocht, een groot vriend der Hernhutters werd.

Hij sloot zich zelfs bij hen aan en toonde zich een strijdbaar figuur, die zelfs een verweerschrift tegen de kerkelijke brief van Ds. Kulenkamp opstelde. Met dat al werd hij uit de Gereformeerde kerk gestoten.

In 1745 werd hij door de z.g. confirmatie in de engere kring der medewerkers opgenomen; hij behoorde in 1752 tot de schuldeisers van Von Zinzendorf en overleed kort daarop. Verdere leden dezer kerk uit IJsselstein die zich bij de Broeders aansloten waren C.W. Moss en J. van Oosten.

Toch is het misschien nog wel begrijpelijk dat een gemeenschap als de Heerendijkse Hernhutters, met zijn sterk wisselende bevolking, zijn reikwijdte tot over de oceanen, zijn vele initiatieven (scholen, internaten, economische activiteiten, eigen begraafplaats enz.) zich moeilijk binnen de regelingen van het kleine landstadje IJsselstein liet inpassen. Vandaar ook al die problemen met de Drost, een man die toch van de Broeders getuigde dat hij in hun levenswijze niets laakbaars kon vinden.

Dat konden dan ook de synoden van de Gereformeerde kerk wel niet, maar daar woude de storm voort. De Broeders hadden immers geen eigen geloofsbelijdenis en dat gevoegd bij het aanhangen van de leer der „vrije genade in Christus' zoenoffer” werd een steen des aanstoets. Daarbij kwam nog hun dweperige, feestelijke instelling, kenmerkend voor de tweede helft der veertiger jaren, om

*In 's Archief der Staadsgemeente
te Leiden gehouwig.*

HERDERLYKE EN VADERLYKE
B R I E F,

HOUDENDE AAN DE
BLOEYENDE HERVORMDE GEMEENTE,

Binnen deze Stad vergadert ;

TOT

Ontdekkinge van, en Waarschouwinge tegen

DE

GEVAARLYKE DWALINGEN

Van die Liedten, dewelke onder den Naam

VAN

H. E. R. N. H. U. T. H. E. R. S.

Bekend zyn.

GESCHREVEN VAN

DE PREDIKANTEN EN OUDERLINGEN

DES

KERKEN - RAADS

VAN

AMSTELDAM.

Te A M S T E L D A M,

By ADRIAAN WOR, en de Erve G. ONDER DE LINDEN,
M D C C X X X V I I I.

Titelpagina van de Herderlijke brief van de kerkeraad van Amsterdam tegen de
Hernutters, 1738. (foto Rijksarchief Utrecht).

hen als een verwerpelijke secte te brandmerken. Deputaten van de Zuid-Hollandse Synode bezochten 's Heerendijk, maar konden van de Broeders niet vernemen of ze over een belijdenisgeschrift beschikten. Geloof en leer der Broeders bleef te veel onduidelijks houden en het bezoek had dus een onbevredigend verloop. Dit ondanks het feit dat David van Heist, de man aan wie achter het huis 's Heerendijk door Jacob Schellinger een stuk land in erfpacht was gegeven om daarop een huis te bouwen, persoonlijk twee papieren had overhandigd, het ene door Von Zinzendorf en het andere door De Watteville ondertekend.

Beide geschriften waren naar het oordeel van Deputaten en Synoden niet volledig genoeg en evenmin in naam der gehele gemeente opgesteld.

Ze konden dus niet als belijdenis gelden en wilden dit zelf ook zeker niet zijn, zodat de Synode, in 1739 te Woerden bijeen, tot de overtuiging kwam, „dat de Hernhutters niet rechtzinnig zijn, en dus niet tot onze Kerk behoren, maar schadelijke en verderfelijke drog-gronden hebben”, waarom de classes vermaand werden ernstig tegen hen te waken. Het Hernhuttergevaar werd daarna ieder jaar weer ter tafel gebracht en niet alleen op Synoden van provincies, waar Broeders verblijf hielden, maar door het hele land heen. In 1740 vergaderde de Zuid Hollandse Synode nog dichter bij huis, in IJsselstein. Er kwam toen een gezelschap van wel dertig predikanten in 's Heerendijk rondneuzen. De Hernhutters daar vonden die dominee's maar vrijpostig en de bezoekers zeiden tot elkaar: gij kunt niet wijs worden, wat er met dat volk is. De Synode eiste nu kortweg dat de Broeders uit het land (Holland) zouden worden gezet. Een paar predikanten verklaarden niettemin openlijk, dat zij een gunstige indruk van de Broedergemeente hadden gekregen. Toch had het ten aanzien van die belijdenisgeschriften niet zo hoog behoeven te lopen. Een vooraanstaand figuur als August Gottlieb Spangenberg, tweede man na Von Zinzendorf als leider der Broederuniteit, begrijpt er niets van. In zijn Zinzendorfbioografie (1773) vraagt hij zich af waarom de Broeders te 's Heerendijk zich niet duidelijk en onomwonden op de Confessie van Augsburg hadden beroepen, die door Von Zinzendorf destijds plechtig namens de Broederuniteit was onderschreven. Hoe dit ook zij, het is duidelijk dat de Broeders in 's Heerendijk tengevolge van de houding van de burgerlijke en kerkelijke overheden het leven werd verzuurd.

De moeilijkheden met de burgerlijke overheid te IJsselstein waren blijkbaar in de provincie Utrecht tot Wijk bij Duurstede doorgedrongen: Levenswijze en economische activiteiten der Broeders boden toch veel aantrekkelijks en de stad Wijk lag aan een belangrijke verkeersader: de Lek. Zo kwam er in 1744 een schriftelijke uitnodiging van het stadsbestuur zich aldaar te vestigen. De broeders Bezold en Schneevogt begaven zich ter kennismaking naar Wijk bij Duurstede, waar zij door de Schout vriendelijk werden ontvangen. Zij brachten het verzoek aan de gemeente te 's Heerendijk over, doch verder is er over dit merkwaardige aanbod niets vermeld. Wel mogen we concluderen dat men omstreeks die tijd al over wegtrekken begon te denken.

Immers in 1745 kocht de broer van Jacob, Cornelis Schellinger, de Vrije en Hooge Heerlijkheid Zeist ten behoeve van de Hernhutters.

Het is zelfs niet onmogelijk, ja waarschijnlijk dat er al in 1742 in 's Heerendijk gedacht en gesproken is over de aankoop van een dergelijke Heerlijkheid, waar

men dan geen last zou hebben van een drost en een stadsbestuur, terwijl de welwillende landsvrouw vèraf in Leeuwarden vertoefde.

Integendeel, met een Hernhutter als de heer van een Hooge Heerlijkheid had men de benoeming van een drost in eigen hand.

8. De gemeente - nu huisgemeente - bestond aan het begin van 1744 uit 41 personen, nl. 5 echtparen, 24 ongetrouwde broeders, 4 ongetrouwde zusters en 3 kinderen. En de bezoeken gaan nog steeds door. Behalve die van vooraanstaande figuren uit de Broederuniteit vinden we melding gemaakt van een gezelschap uit Pennsylvania onder leiding van bisschop David Nitschmann, dat onderweg door een Spaanse kaper was opgebracht naar San Sebastian, doch weer was vrijgelaten. In mei en juli bezochten de leerlingen van een Hernhutterschool uit Amsterdam 's Heerendijk. Van bezoekers uit Rotterdam wordt verteld, dat zij zich er over verwonderen, dat men in 's Heerendijk in één huis zo in liefde en vrede leefde, en ook een predikant uit Woerden, die in mei 1744 's Heerendijk bezocht, verwonderde zich over: „das den Geschwistern zu den Augen herausleuchtende Vergnügen und die unter ihnen waltende Liebe und Frieden”.

In het najaar van 1744 (21 - 26 oktober) is Von Zinzendorf weer en paar dagen aanwezig, hij reist door naar Mariënborn. De plannen om de gemeente elders te vestigen hadden toen al een meer vaste vorm aangenomen. Frederik de Watteville was er trouwens in 1742 al mee bezig geweest. Toen hij in dat jaar voor een bezoek naar Duitsland zou vertrekken, bezocht hij daags tevoren de Hooge en Vrije Heerlijkheid Zeist, welke in het openbaar zou worden verkocht. Lodewijk Adriaan van Nassau, de vrijheer van Zeist, was 4 maart 1742 overleden.

Hij deed dat onopgemerkt, maar hij geloofde dat dit misschien een bezitting ten dienste van de Broeders zou kunnen worden en daartoe door de Hernhutter Rijksgraaf Balthasar Friedrich von Promnitz-Halbau zou kunnen worden aangekocht. (E. Von Ranzau, „Die Geschichte von Zeist”.)

Daar kwam evenwel toen nog niets van en zowel De Watteville als Von Promnitz hadden het moeilijk met Von Zinzendorf in 1742. Von Zinzendorf wilde n.l. de Broeders leden van hun eigen landskerk laten blijven en de Hernhutters een oecumenisch-philadelphisch-missionaire beweging doen zijn, geworteld in de verschillende kerkgenootschappen. De Watteville en Von Promnitz, waren ieder op zijn eigen wijze doende erkenning van een eigen Moravische kerk te verkrijgen, een dergelijke kerkvrijheid stemde met het streven van Von Zinzendorf niet overeen. Vandaar dat 's Heerendijk niet meer dan een huisgemeente mocht worden en de onderhandelingen over een eigen kerk met de Staten Generaal (die zich overigens onbevoegd verklaarden en door verwezen naar de Gereformeerde Synode van Holland) voor Von Zinzendorf een bittere bijmaak hadden. Ook in de kringen van de regerende kerk had men het nogal brutaal gevonden dat de Broeders om openlijke erkenning durfden te vragen. De situatie verandert wanneer in 1743 in Pruisen een rescript wordt uitgevaardigd ten gevolge waarvan godsdienstoefeningen van de landskerk slechts in de daarvoor bestemde kerken mochten worden gehouden, terwijl het maken van „proselijten” uitdrukkelijk werd verboden. Daarmee werd de vrije werkzaamheid der broeders in grote delen van Duitsland, het samenkomen van aanhangers der opwekkingsbeweging van de Hernhutters binnen de verschillende kerken, maar in eigen ruimten, onmogelijk.

Dit beïnvloedde uiteraard Von Zinzendorf's houding en moest ook in Nederland zijn weerslag vinden. Daar zat men te 's Heerendijk met zijn tot huisgemeente ingekrompen gemeenschap, zijn moeilijke Hollandse Synode der landskerk en zijn moeilijke drost van de baronie: een begraafplaats mocht niet worden aangelegd. Intussen had Von Promnitz het landgoed Neudietendorf bij Gotha in Thüringen aangekocht om daar een Hernhutter kolonie te stichten, een Broedergemeente die tot op heden bestaat.

Zeist werd evenwel vanuit 's Heerendijk niet uit het oog verloren en het was Cornelis Schellinger (1711 - 1778) die uiteindelijk de stichting van een nederzetting daar mogelijk maakte. Het is te begrijpen dat hij en zijn vrouw verschillende malen te 's Heerendijk op bezoek zijn geweest. Hij was een ander type dan zijn oudere broer Jacob, meer zakelijk ingesteld en als het er op aan kwam een stevige onderhandelaar. Een nog jonge man, die een ijzerhandel dreef, maar overigens reeds bezitter van een groot vermogen was.

De berichten over 's Heerendijk worden vanaf 1745 spaarzaam.

Zeist wordt te beginnen met dat jaar belangrijk. Cornelis Schellinger vond daar een mogelijkheid om een deel van zijn vermogen te investeren en tegelijkertijd te leven te midden van een Broedergemeentekolonie in een geestelijke sfeer die hem bijzonder aantrok. Bovendien hadden verschillende familieleden en vrienden het voornemen zich eveneens in Zeist te vestigen en zich bereid verklaard voor de aanbouw der gemeente belangrijke sommen beschikbaar te stellen.

Over een en ander zal te Amsterdam en op 's Heerendijk uitvoerig zijn gedelibereerd. Voor de Heerendijkers was het daarbij uiteraard zeer belangrijk dat men in een Vrije Hooge Heerlijkheid met een mede-broeder als Heer, bovendien in de provincie Utrecht en niet onder toezicht van de lastige Hollandse Synode, de kans had minder te worden gestoord. Cornelis en Jacob hadden zelfs tot in het Kleefse al eens naar een landgoed dat dergelijke mogelijkheden bood, rond gekeken. Toch wel wonderlijk dat ze niet eerder op Zeist zijn gekomen, want we weten uit De Wattevilles bezoek in 1742, dat de zoon van Lodewijk Adriaan, Willem Adriaan van Nassau-Bergen dit toen al had willen verkopen. Zou de vraagprijs aanvankelijk misschien te hoog zijn geweest ?

Hoe dit ook zij, de indruk wordt gewekt dat op de terugreis uit Kleef de broers Schellinger met hun vrouwen toevalligerwijs opmerkten dat het slot Zeist te koop stond en toen de onderhandelingen begonnen zijn.

Cornelis is daarna uiteraard nog wel eens naar Zeist gereisd en toen hij bij zo'n gelegenheid met zijn vrouw vandaar naar 's Heerendijk terugkeerde (hij had de broeders in IJsselstein tevoren niet gezegd waar hij geweest was) verried hij dit door het tonen van bladeren van een aantal exotische planten, in het Zeister slotpark geplukt. Broeder Jan Graafman wist hem direct te vertellen dat een bezoek aan Zeist was gebracht. Het is tegen de achtergrond van de moeilijkheden in IJsselstein wel vermeldenswaard dat diezelfde broeder Jan Graafman, aangesteld door Cornelis Schellinger, van 1754 tot zijn dood in 1788 Schout van Zeist was. Graafman was trouwens een belangrijke figuur bij de onderhandelingen over de aankoop van Zeist.

In augustus 1745 werd de koop gesloten, het transport vond 18 december daaraan volgend plaats. En dit betekende toch wel het einde van 's Heerendijk, al moeten we ons daarbij niet voorstellen, dat de „huisgemeente”, het doorgangshuis voor

zendelingen en het oord voor conferenties en bezinning, nu met één slag werd opgeheven.

Als conferentie-oord kreeg Zeist direct al grote betekenis toen er in het Slot van 11 mei - 12 juni 1746 een grote Synode der Broederuniteit werd gehouden, waar ook Von Zinzendorf met zijn gezelschap aanwezig was. In die periode kreeg ook 's Heerendijk telkens bezoek. Van 15 - 18 juli logeerden er Von Zinzendorf's zoon, Christian Renatus, met zijn moeder en Johannes de Watteville (Frederik de Wattevilles adoptiefzoon, die in 1746 op het Zeister Slot met Von Zinzendorf's dochter Benigna zou trouwen), het echtpaar Von Gersdorf en enkele andere leden van de „Pilgergemeine”, zo noemde zich het gezelschap dat steeds met Von Zinzendorf meereisde.

Vele godsdienstoefeningen vonden op zulke dagen plaats. Om een voorbeeld te geven: op de 17e juli, werden door Johannes de Watteville gehouden: „den Morgensegen en die Gemeinlitanei, die Mittagsrede für die Gemeine, die Nachmittagsfremdenstunde, die Chorviertelstunde der ledigen Brüder und Eheleute, die Singstunde und der Abendsegen.”

Het huis was ter ere der gasten geillumineerd. Op 14 augustus 1746 gingen alle broeders en zusters, gedeeltelijk te voet, gedeeltelijk per wagen en schuit naar Zeist waar een gebedsdag zou worden gehouden. Het jaar van de stichting van Zeist verliep te 's Heerendijk nog zeer druk. Onder de bezoekers vinden we een burgemeester uit Utrecht, de rentmeester van IJsselstein, predikanten en andere belangstellenden uit Haarlem, Amsterdam, Dordrecht en andere plaatsen. Maar na 1746 worden de berichten van Von Ranzau spaarzamer.

Nu Zeist eenmaal bestemd was tot een Broedergemeente-nederzetting uit te groeien en men bovendien over ruimte ter plaatse kon beschikken (we denken aan de Slotvleugels, bijgebouwen, o.a. de z.g. Brouwerij, destijds koets- en stalhuis van het Slot, zelfs aan de woning van de Schout, het later Veelzicht genoemde huis naast de kerk, thans het Zeister politie bureau), is het begrijpelijk dat een trek naar Zeist op gang kwam. Denken we aan de ongehuwde broeders, wellicht in één of beide kleine huisjes naast het grote huis te 's Heerendijk gevestigd. Op zondag 8 mei 1747 vertrokken die ongetrouwde broeders, 37 in aantal, te voet naar Zeist. 's Zaterdag hadden ze als afscheid van het vertrouwde huis 's middags een liefdemaal gehouden.

In Zeist werden zij voorlopig in het koetshuis (de „Brouwerij”) van het Slot ondergebracht en een week later in de woning van de Schout, naast de Gereformeerde kerk. Na alle moeilijkheden in IJsselstein met de drost en ook de kerkelijke overheid kan het ironisch aspect van deze verhuizing van 's Heerendijk naar dat Zeister schoutenhuis niet over het hoofd worden gezien.

Misschien zag men in Zeist ook meer en betere vooruitzichten in economisch opzicht dan men te IJsselstein had gehad.

Een groot Broederhuis verrees in 1749 (de middelen der Amsterdamse doopsgezinden vloeiden ruim !) en de meeste Broedergemeente-ambachten en winkels bleken in de tweede helft der 18e eeuw succesvol. De nijvere ongehuwde broeders hadden in dit alles een groot aandeel.

9. Ontruimd was 's Heerendijk na het vertrek van de ongehuwde broeders nog niet. De zuigkracht van de groeiende gemeente Zeist was echter groot en lang zou 's Heerendijk, dat eigenlijk tot een klein filiaal van Zeist was gedegradeerd, het

gemeenteleven niet meer kunnen rekken. Men had het meisjes-internaat in mei 1747 van IJsselstein naar de linkervleugel van het Zeister Slot overgebracht, maar kwam er in het volgende jaar al weer op terug en zo is die kostschool van 1748 tot 1752 nog in 's Heerendijk te vinden. In deze tijd wordt het gebouw ook wel „Annenhof” genoemd, vermoedelijk naar Anna Nitschmann, een Moravische vluchteling van hoge geestelijke begaafdheid en vroomheid, die op 15 jarige leeftijd al leidster („Vorsteherin”) van het koor der ongehuwde zusters te Herrnhut werd. Na het overlijden van zijn eerste vrouw, Erdmuth Dorothea von Reuss-Ebersdorf werd zij Von Zinzendorfs tweede echtgenote.

Maar afgezien van dit „intermezzo” waren tussen 1747 en 1752 de bewoners geleidelijk naar Zeist vertrokken en medio 1752 was de verplaatsing voltooid. Een levendig verkeer was er in die jaren tussen IJsselstein en Zeist. Aangenomen mag worden dat het huis nog wel iets van zijn functie als retraite- en conferentie-oord bleef behouden. Zo is er in 1750 bezoek van broeders en zusters op weg naar Engeland en Zweden; in juli van dat jaar is Von Zinzendorf er en van 27 augustus tot 25 september bezoekt Frederik de Watteville nog eens de plaats waar hij een aantal jaren heeft gewerkt.

Broeder Frederich Neisser, de man die de technische en zakelijke verantwoording droeg voor de aanbouw van Zeist, bezocht 's Heerendijk in 1751 zeven maal. Zijn verblijf te IJsselstein zal ook wel met zakelijke aangelegenheden te maken hebben gehad. Neisser was een der eerste vluchtelingen uit Moravië op Von Zinzendorf's landgoed. Hij bleek niet geheel opgewassen te zijn tegen zijn taken te Zeist, wat tot grote moeilijkheden leidde met de Amsterdamse geldschieters uit de kring van de gebroeders Schellinger. Maar ook de oude functie van „Posthuis des Herens”, doorgangsstation voor zendelingen is nog niet geheel verloren gegaan:

4 december 1751 komt de zeer bekende zending onderde Eskimo's in Groenland, Matthäus Stach, in 's Heerendijk aan. Hij reist 6 januari 1752 door naar Engeland, zijn vrouw blijft nog een tijdje achter. Er komen nog steeds bezoeken uit Haarlem, Friesland, Herrnhag, Amsterdam en - natuurlijk - Zeist.

Bekende, vooraanstaande figuren uit de Broedergemeente laten zich nog zien: Spangenberg, Johannes de Watteville, Christiaan Renatus von Zinzendorf.

Een enkel treffend overlijdensgeval verdient vermelding: een 23 jarig meisje stierf 14 september 1751, zuster Lenel Welzel. Ze was op weg naar Engeland, maar bezweek te 's Heerendijk aan een „hitziges Fieber”. In 1728 was ze in Moravië in de gevangenis, waar haar moeder omwille van het geloof was opgesloten, geboren en was 1½ jaar oud toen zij als vluchteling naar Herrnhut kwam; in 1749 verhuisde naar Herrnhag en kort daarop naar 's Heerendijk. Ze werd te IJsselstein op de „algemene” begraafplaats naast andere daar reeds rustende Herrnhutters begraven: „Ihr Begräbnis in IJsselstein war sehr solenn, weil nicht nur zwanzig Brüder von Zeist nach Heerendijk gekommen waren, ihre erblasste Hülle zu tragen, und ihr in ihre Ruhestätte zu begleiten, sondern auch nach dem Begräbnis das ganze Haus gemeinsam auf dem Saal zusammen kam, um eine von Br. Neisser verfertigte und solo abgesungene Ode an zu hören, worauf eine Rede des Bruders Neisser folgte, welcher nach derselben, die oben erwähnten wenigen Specialia von ihr erzählte.

Der Graf von Zinzendorf hat auch ein kleines Gedicht auf ihren Heimgang gemacht, welches gedruckt worden und sich also anfängt:

Es liebt mich mehr mein Jesus Christ, als äusserlich zu sehen ist” (von Ranzau). In

Von Zinzendorf in 1759, geschilderd portret in Montmirail, Zwitserland, het slot van De Wattevilles.

dat jaar 1751 namen nog een vijftigtal personen aan de bijeenkomsten deel.

Het laatste vermeldenswaardige bezoek is dat van de gravin von Zinzendorf, die in juni 1752 de „Mädchen Anstalt" bezocht in gezelschap van Frederik de Watteville: Die Kinder waren der Frau Gräfin von Zinzendorf zu einer besonderen Freude und Vergnügen" schrijft Von Ranzau.

In juli 1752 knarsten de vier wagens, die de laatste bewoners vervoerden, op de landwegen tussen IJsselstein en Zeist.

Van 1752 tot 1754 werd 's Heerendijk nog bewoond door Johannes Petsch, predikant van de gemeente Zeist vanaf 1749, en van oorsprong een Noor. Wegens meningsverschillen over het financiële beheer der gemeente Zeist - we doelden er hierboven al op - was hij naar Londen gereisd om daar met Von Zinzendorf overleg te plegen en hem raad te vragen. Neisser, de administrateur, sprong met de door families Schellinger, Van Laer, Beuning en Verbeek uit Amsterdam gefourneerde middelen voor de aanbouw van Zeist verder dan zijn polsstok lang was en kwam met de meeste van deze Amsterdammers, waaronder Cornelis Schellinger, in hevige conflict. Ds. Petsch had in deze aangelegenheid de zijde van Schellinger en de zijnen gekozen.

Von Zinzendorf besloot hem tijdelijk 's Heerendijk als woonplaats aan te wijzen, waarheen Petsch dan ook vertrok met enkelen (niet Schellinger !), die evenals hij, zich niet konden verenigen met het financiële beleid. Vanuit 's Heerendijk heeft hij veel met Von Zinzendorf gecorrespondeerd. Daar Petsch een zeer begaafd redenaar was wilde men trachten hem voor de gemeente te behouden, maar hoewel hij zelf later erkende, dat de toestanden veel verbeterd waren, keerde hij niet meer terug. In 1754 ging hij naar IJsselstein waar hij in 1795 is overleden. De gemeenteleden die met hem naar 's Heerendijk waren gegaan vertrokken weer naar Zeist. Dan wordt het stil om 's Heerendijk. Nog éénmaal zouden de gebouwen worden benut, nu voor de laatste maal en wel van 22 augustus 1758 tot 11 juli 1759, toen de graaf von Zinzendorf er zelf met zijn „Jüngerhaus" (zijn naaste medewerkers) verblijf hield.

De graaf stond toen in zijn 58e levensjaar. Hij had negen maal in 's Heerendijk vertoefd maar bijna een jaar was hij er niet geweest. Zijn gezondheid was niet al te goed, hij zou trouwens 9 mei 1760, nog geen jaar na zijn vertrek uit 's Heerendijk, te Herrnhut overlijden. Om rustig te kunnen werken had hij aan IJsselstein boven Zeist de voorkeur gegeven. Zijn fysieke vermogens waren verminderd en daarom had hij zijn rusteloze intense wijze van leven ook wat veranderd. Hij moest dieet houden, werkte niet meer tot diep in de nacht, gebruikte geregelder zijn maaltijden, waarbij hij (zoals gebruikelijk) veel gesprekken voerde. We zien hem ook vaak in de omgeving van 's Heerendijk en IJsselstein wandelen, hetgeen hem zeer vermoeide.

Dagelijks hield hij drie bijeenkomsten met zijn medebewoners en nog steeds werden er vanuit 's Heerendijk zendelingen afgevaardigd (naar de Caraïbische eilanden, naar Suriname en Guyana, naar Groenland). Ook ging - in september 1758 - de eerste broeders als zendelingen naar Oost-Indië (Tranquebar ten Zuiden van Pondicherry aan de Zuid-Oostkust van Voor-Indië). In het begin van 1759 ontving de graaf een vriendschappelijke brief van de Koptische patriarch in Cairo, waar ook broeders heen gegaan waren. Maar dan - medio 1759 - reist hij naar Zeist en verliest 's Heerendijk alle betekenis voor de Herrnhutters. Over 's Heerendijk en

de tijd die hij er verbleef schreef hij: „Eine liebliche und selige Zeit, auch in Absicht auf die Arbeit.“

In het Slot Zeist bevindt zich een portret van Von Zinzendorf, dat hem weergeeft zoals hij er in deze Heerendijkse periode uitzag: een gezette man met een wat gezwollen gezicht.

's Heerendijk werd nadien niet meer bewoond, behalve als Jacob Schellinger - nog altijd eigenaar - de bezitting af en toe eens kwam bezien; hij woonde dan in het kleine huis, dat eerst voor de ongetrouwde broeders gebouwd was. In 1765 werd het geheel verkocht aan de jongste dochter van Von Zinzendorf, Elizabeth, voor f 6000,—. De reden hiervoor was waarschijnlijk, om te voorkomen dat de gebouwen en het land na de dood van Jacob Schellinger in vreemde handen zou vallen. Ze zouden misschien nog eens door de Broedergemeente kunnen worden benut.

Von Ranzau schrijft: „Ich finde aber nicht, das etwas zur Erhaltung der ersten vielleicht gehabten Absicht und Hoffnung geschehen wäre, vielmehr, dass dieses von Geschwistern so viele Jahre bewohnte, und zu der Ehre des Heilandes benutzte Haus, im Jahr 1770 für fl. 1.5750,— an Zimmerleute verkauft worden, welche, um ihr Geld wieder heraus zu kriegen, dasselbe nebst dem vorgedachten kleinen Haus und dem gewesenen Heistichen Haus niedergerissen, und das Holz und die Steine desselben zu Gelde gemacht haben.

Das war dann das völlige und gänzliche Ende dieses unvergesslichen, für den Herrn erbauten Hauses; und mit diesem gewiss wehtuenden Vorgang beschliesse ich die Historie der hierselbst von 1736 an etablirt gewesenen Brüder-Oeconomie“.

VERANTWOORDING

De geschiedenis van 's Heerendijk is grotendeels geput uit „**Die Heerendijkse Historie**“ een door **Erich baron von Ranzau** samengesteld manuscript.

Von Ranzau was een edelman uit Holstein, die lid der Broedergemeente werd en zich bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt bij het ordenen der archieven. Van de stichting der gemeente Herrnhut af, hebben de Broeders zeer veel in geschrift vastgelegd, te beginnen met gewone dagelijkse gebeurtenissen (z.g. Diarium = dagboek). In de zestiger jaren der 18e eeuw was de Directie der Broederuniteit te Zeist gevestigd en nadat hij in 1764 met andere broeders de Uniteitsarchieven had geordend diende Von Ranzau de Broedergemeente tot op hoge leeftijd als archivaris. Hij overleed te Zeist in 1796. Het manuscript is (evenals een dergelijk handschrift over de geschiedenis van Zeist), thans op het Rijksarchief te Utrecht (ms 1784).

Het werd door **P.O. Martin** gebruikt voor zijn boekje **'s Heerendijk, een Bijdrage tot de geschiedenis der Evangelische Broedergemeente in Nederland ter gelegenheid van den 200 jarigen gedenkdag van de Stichting Heerendijk (1937)**.

Dit boekje ligt ten grondslag aan ons artikel. Daarnaast werden geraadpleegd: **W. Lütjeharms, Het philadelphisch-oecumenische streven der Herrnhutters in de Nederlanden in de achttiende eeuw. Proefschrift Utrecht 1935.**

E. W. Cröger, Geschichte der erneuerten Brüderkirche, 3 dln. Gnadau 1851 - 1853, 1854. J. Grosse, Studien über Friedrich von Watteville, Halle, 1914.

E. Beyreuther, Zinzendorf und die Christenheit, Marburg/Lahn 1961.

A.G. Spangenberg, Leben des Herrn Grafen und Herrn von Zinzendorf und Pottendorf, 8 dln., zu finden in den Brüdergemeinen 1773 - 1775.

A.W. van de Bunt, Cornelis Schellinger, de burger-vrijheer, van de Poll-Stichting. Zeist, 1956.

H.L.C. Schütz, De Broeders, geschiedenis van de vestiging der Hernhutters in Zeist. A.D. 1746. Zeist, 1947.

Tekening P. O. Martin.

Straatnaamgeving in IJsselstein III

„Mr. Abbink Spainkstraat”

door M.M.W. Abbink Spaink, Utrecht
en P.F. Abbink Spaink, Hilversum

Johannes Jacobus Abbink Spaink werd op 7 september 1897 te Apeldoorn geboren, waar zijn vader een psychiatrische praktijk uitoefende.

Na zijn gymnasium Alpha en rechtenstudie te Utrecht werd hij volontair ter gemeentesecretarie in Maarn.

Reeds toen bleek zijn grote belangstelling voor de brandweer: als brandwacht maakte hij deel uit van het plaatselijke brandweerkorps.

Bij koninklijk Besluit van 21 januari 1929 werd hij benoemd tot burgemeester van de gemeente IJsselstein, de installatie vond ongeveer twee weken later plaats op 4 februari.

Onder het motto: „zakelijk en hoffelijk” aanvaardde hij zijn ambt.

Ook in ander opzicht was 1929 een gedenkwaardig jaar: op 28 mei trad hij in het huwelijk met Maria Stokvis die hem zijn gehele verdere leven trouw ter zijde zou staan als onwankelbare steun voor hem en de overige gezinsleden, ook in de moeilijkste en donkerste ogenblikken.

De nieuwe burgemeester trof IJsselstein aan als een vergeten stadje: de welstand van de bevolking was laag en ver beneden het landelijk gemiddelde.

De middelen van bestaan waren eenzijdig en daardoor uiterst kwetsbaar, hetgeen wellicht het plaatselijk politieke klimaat niet ten goede kwam.

Kort na zijn ambtsaanvaarding verergerde de toch al moeilijke toestand door de verscherping van de economische crisis, die de wereld teisterde en ook Nederland niet onberoerd liet.

De reeds benarde positie van IJsselstein verslechterde, de werkloosheid greep steeds meer om zich heen.

Het scheppen van werkgelegenheid - en ander sociale problemen - eisten vrijwel alle activiteiten van hem op zodat hij - zeer tot zijn teleurstelling - aan uitbouwend werk, zoals bijvoorbeeld doorbreking van het isolement waarin IJsselstein verkeerde, nog nauwelijks kon toekomen.

Tijdens de Duitse bezetting viel het hem moeilijk ten opzichte van het nieuwe regime het hoffelijkheidsbeginsel uit zijn motto gestand te doen en blijkbaar was zijn houding voor de bezettingsautoriteiten zo onaantvaardbaar dat hij bij besluit

van 14 mei 1943 van de Commissaris-Generaal voor Bestuur en Justitie met onmiddellijke ingang werd ontzet uit het ambt van burgemeester.

DER REICHSKOMMISSAR
FÜR DIE BESETZTEN NIEDERLANDISCHEN GEBIETE

DER GENERALKOMMISSAR
FÜR VERWALTUNG UND JUSTIZ
als Sonderbeauftragter
für die gesamten besetzten
niederländischen Gebiete

Ve 3 A/43 - A/G.

DEN HAAG, den 14. Mai 1943

Auf Grund des § 3 der Verordnung Nr.108/40
(vierte Verordnung über besondere verwaltungs-
rechtliche Massnahmen) in Verbindung mit § 4
Absatz 1 der Verordnung Nr.3/40 über die Aus-
übung der Regierungsbefugnisse in den Nieder-
landen entlasse ich mit sofortiger Wirkung

Mr. J.J. Abbink Spaink

aus seinem Amt als Bürgermeister der Gemeinde
IJsselstein.

Ontslagbesluit. (Familie-archieff.)

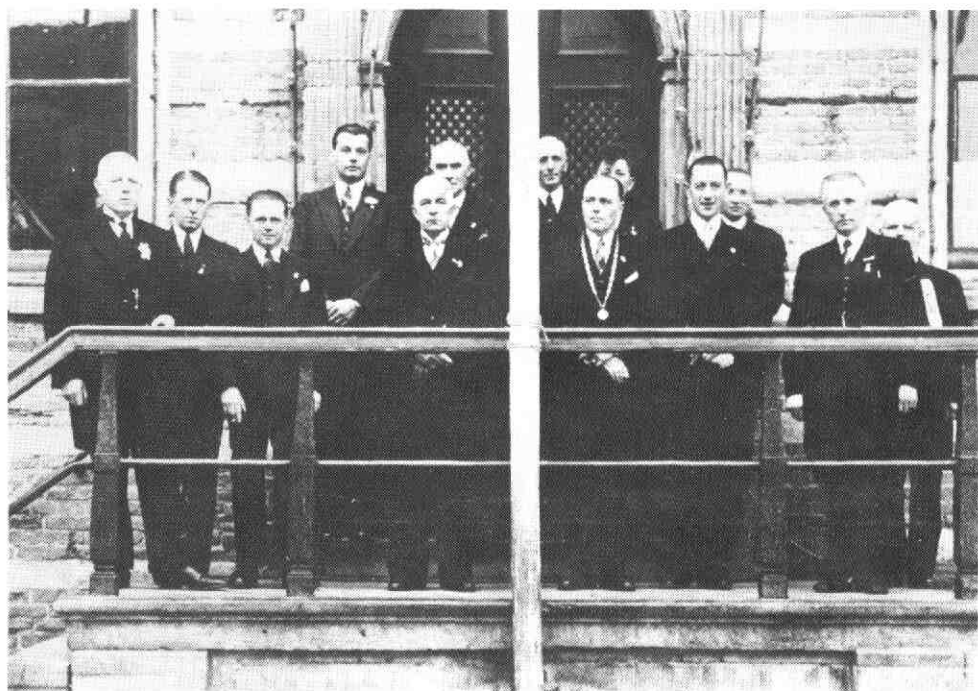
Tot het einde van de bezetting bleef hij ondergedoken, onder meer bij gastvrije IJsselsteinse agrariërs.

Na de bevrijding werd hij weer in zijn ambt hersteld op 7 mei 1945.

De na-oorlogse tijd stond vooral in het teken van sanering, waarbij het woningvraagstuk centraal stond.

Het enige wat verbetering kon brengen in de nijpende woningnood was nieuwbouw; renovatie van bestaande huizen was door de slechte staat van het aanwezige woningenbestand slechts in beperkte mate de moeite waard.

Waar moest de nieuwbouw plaats vinden ?

Raad gem. IJsselstein

In de eerste plaats richtte het gemeentebestuur de blik op „de Nieuwpoort”, een naast de oude stad gelegen terrein, in particulier bezit en sinds de 15e eeuw als bouw- en weiland in gebruik.

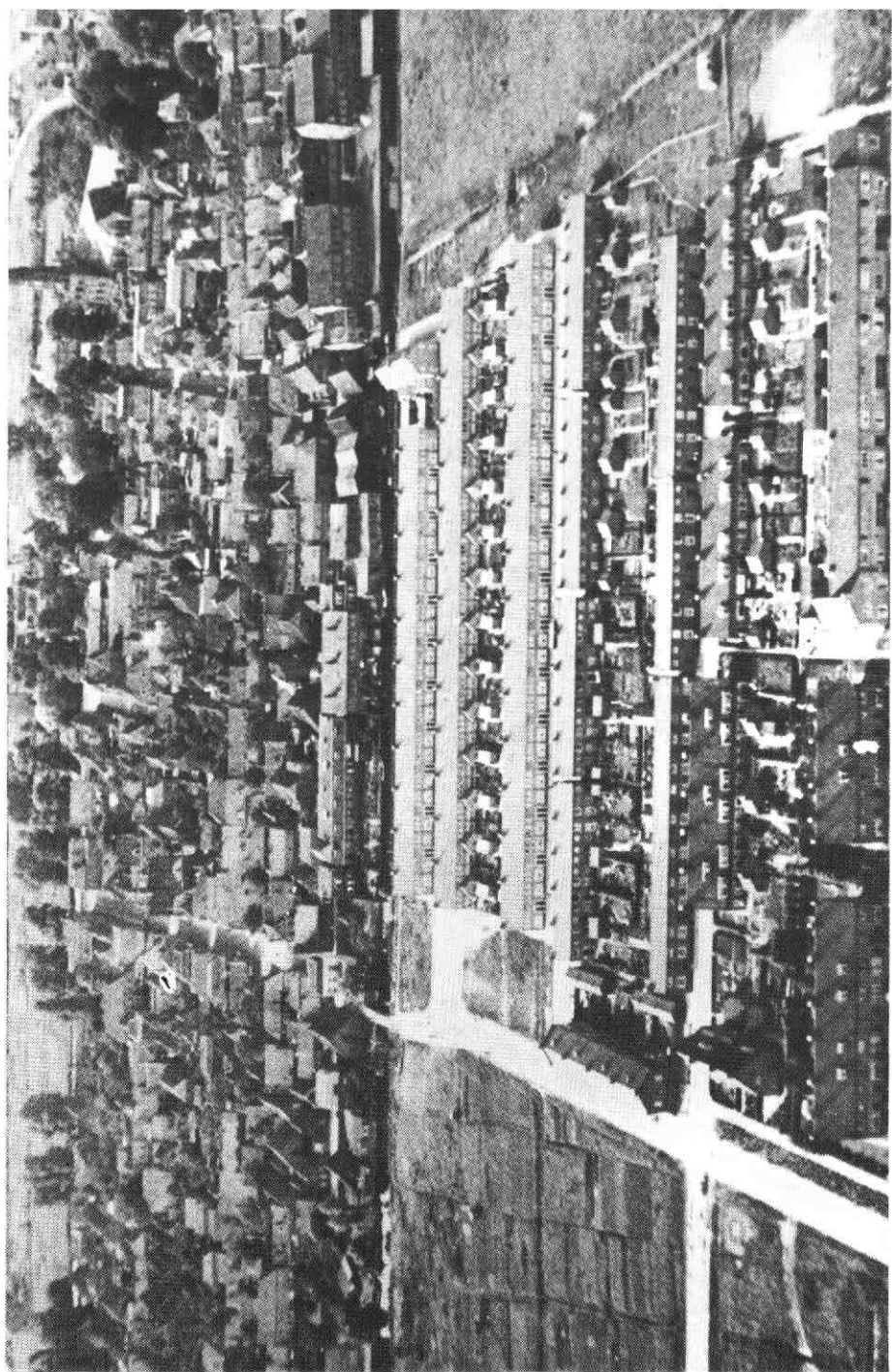
Reeds in februari 1947 stelde de gemeenteraad een desbetreffend uitbreidingsplan vast, dat later in fasen gerealiseerd zou worden. In de loop van hetzelfde jaar kreeg de gemeente een klein gedeelte van 0,9725 ha. in handen zodat men snel kon aanvangen met het bouwrijp maken en de nieuwbouw.

Begin 1949 werden de eerste woningen betrokken: de eerste fase was voltooid.

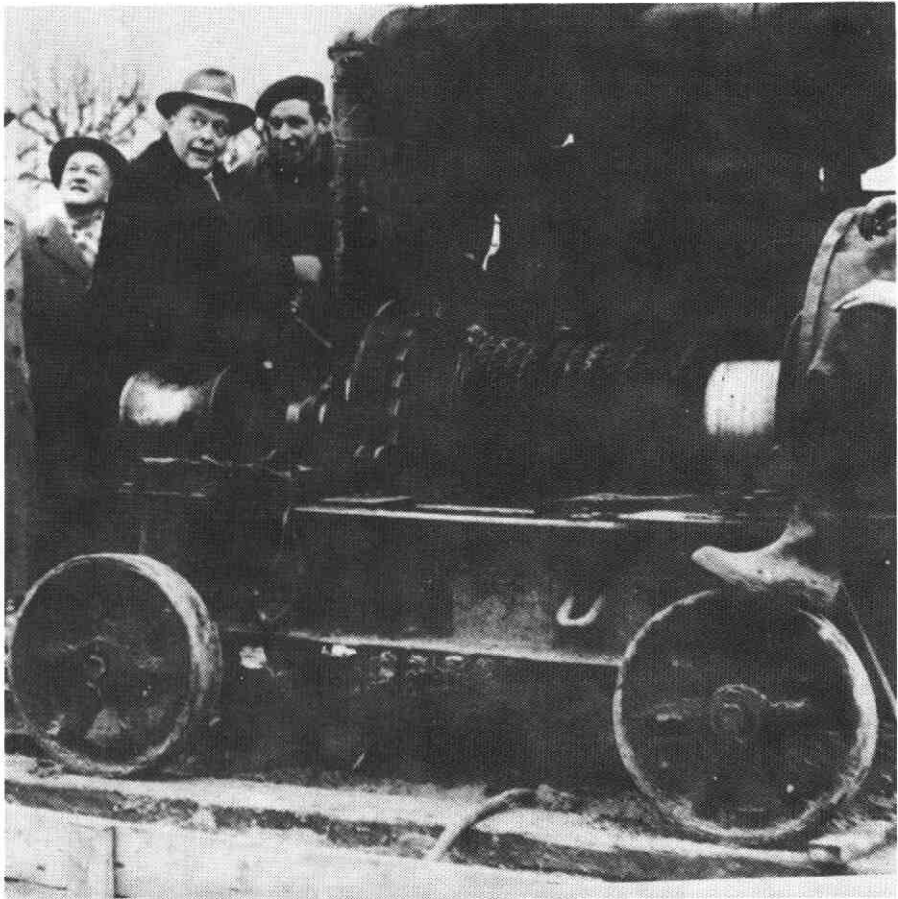
In de volgende jaren werd de rest van de Nieuwpoort bebouwd, in 1958 was het uitbreidingsplan nagenoeg werkelijkheid geworden, een eerste fundamentele verbetering van de IJsselsteinse volkshuisvesting.

Burgemeester Abbink Spaink had zich met grote voortvarendheid, tomeloze energie en totale inzet op dit project geworpen en blijken van waardering bleven hiervoor niet uit.

Op voorstel van het toenmalige raadslid, de heer J.A. de Gier, besloot de Raad der gemeente IJsselstein in haar vergadering van 9 december 1948 met algemene stemmen om de hoofdstraat op de Nieuwpoort, de verbinding tussen de oude stad en Paardenlaan, de naam te geven van „Mr. Abbink Spainkstraat” opdat de naam Abbink Spaink ook in de toekomst verbonden zou blijven aan de stad IJsselstein.

De „Nieuwpoort” in aanbouw

Eerste paal bij de Lagere Technische School, feb. 1958

Op 4 februari 1954 werd in een buitengewone raadsvergadering het feit herdacht dat hij 25 jaar zijn ambt bekleedde, tijdens deze huldiging werd hem de erepenning van de stad IJsselstein verleend in verband met zijn uitzonderlijke verdiensten voor de gemeente.

Later volgde zijn benoeming door H.M. de Koningin tot Officier in de Orde van Oranje Nassau.

Naast alle bouwactiviteiten, die niet tot de Nieuwpoort beperkt bleven, waren er talloze andere zaken die zijn aandacht opeisten zoals bijvoorbeeld het aantrekken van nieuwe industrieën, het voorzitterschap van de Utrechtse Provinciale Welstandscommissie en het waarnemend burgemeesterschap in Montfoort en Jutphaas.

Het jaar 1962 brak aan.

Het jaar waarin hij wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd zijn ambt moest neerleggen.

Aan het einde van zijn 33-jarige ambtsperiode schreef hij het boek: „IJsselstein, verleden en heden” waaruit zijn grote liefde voor „zijn bevolking en zijn stad” blijkt.

Het afscheid dat deze bevolking hem in september bereidde was grandioos en illustreerde treffend de wederzijdse gevoelens van diepe genegenheid die er bestonden tussen de inwoners en hun burgemeester.

Na zijn pensionering gingen hij en zijn echtgenote in Utrecht wonen; eindelijk, na al die jaren van hard en inspannend werken, was er voldoende tijd beschikbaar voor zijn liefhebberijen zoals geschiedenis, (engelse) literatuur, beeldende kunst en filosofie.

Hij haalde zijn rijbewijs, zodat hij samen met zijn vrouw tochtjes kon maken in de auto die hem bij zijn afscheid door de gemeentenaren geschonken was.

Helaas heeft hij niet lang van het pensioen mogen genieten: op 19 oktober 1964 kwam er onverwacht een einde aan zijn leven.

Bronvermelding:

- 1) archief gemeente IJsselstein
- 2) fotoverzameling gemeente IJsselstein
- 3) „IJsselstein, verleden en heden” door Mr. J.J. Abbink Spaink.

Met dank aan:

Gemeentebestuur IJsselstein en streekarchivariaat „Zuid-West Utrecht”.

Burgemeester Abbink Spaink en echtgenote

Koning Lodewijk te IJsselstein

(overname uit jaarboek Oud-Utrecht 1939)

De Utrechtsche courant berichtte in haar nummer van 12 September 1808 d.d. 9 September uit IJsselstein:

„Heden namiddag ten drie uren, hadden wij het genoegen Z.M. onzen geliefden koning, binnen onze muuren te zien; hoogstdezelve wierd aan de Geinbrug door den bailluw deezer stad en den schout van Benschop opgewagt, en buiten de IJsselpoort door het gemeente bestuur deezer stad, geadsisteerd door den heer drost van dit quartier, gerecipieerd: welke aldaar Zijne Maj. de sleutels der stad aanboden, dan welke door hoogstdezelve op de gratieuste wijze wierden terug gegeven.

Vervolgens na de door den heer J. Blanken nieuw geinventeerde schutsluis buiten de Benschopper poort geinspecteerd te hebben, begaf Zijne Maj. zich naar het stadhuis, onderhield zich op de alderminzaamste wijze met het gemeente-bestuur over de belangen der stad en inzonderheid over den staat van dezelve finantien, ontving voorts aldaar verscheidene commissien, als van bailluw en scheepenen deezer stad, de besturen van Benschop en Noord-Polsbroek, als mede de kerkenraaden van het hervormd en r.c. kerkgenootschap, en voorts van onderscheidene particuliere personen, zijnde Zijne Maj. ten 5 uren van hier weder naar Zoestdijk geretourneerd, niet zonder de gootste blijken van hoogstdezelfs mildaardigheid te hebben nagelaten, zoo aan de armen der onderscheidene gezindheden als van particuliere personen, waar door deeze heuchelijke dag tot groot genoegen van alle ingezetenen afgelopen is, en lang in gezegende gedagten blijven zal.”

Dit bezoek van koning Lodewijk gold in de eerste plaats, zooals de Koninklijke courant, de Staatscourant dier dagen, van 14 September 1808 nader verklaarde, om „de nieuwe schutsluis, door den inspecteur-generaal J. Blanken uitgevonden, en buiten de Benschopper poort gelegd, te bezigtigen, om dezelve te zien beproeven en het noodige onderzoek wegens derzelve nuttigheid te doen.”

Door den genoemden waterbouwkundige waren waaiervormige sluisdeuren ontworpen, die bij de opening der sluis naar weerszijden werden uitgedraaid in daartoe buiten de schutkolk opgemetselde ruimten. Daardoor was het mogelijk de sluis te openen, zonder de waterstand in de kolk eerst op gelijke hoogte met dien van het buitenwater, of omgekeerd, te hebben gebracht. Bovendien waren de bouwkosten belangrijk geringer dan die van andere sluisconstructies.

De prioriteit dezer uitvinding werd Blanken door zijn collega A.F. Goudriaan, den inspecteur-generaal over den waterstaat in het tweede district betwist, zooals uit verschillende in druk verschenen geschriften blijkt. De strijd schijnt echter ten gunste van Blanken te zijn beslecht, want bij koninklijk besluit van 10 November 1808 werd hem „wegens zijn uitvinding van nieuwe sluisdeuren, octrooi voor 20 jaren geaccordeerd, zoodanig, dat van elke zo te maken sluis, aan hem zekere uitkeering zal moeten geschieden”.

Op sluizen, „als geheel of met subsidie van 's landswege gemaakt wordende”, was deze bepaling niet toepasselijk.

Om de praktische beteekenis der uitvinding te kunnen beoordeelen, was de directeur-generaal van den waterstaat reeds bij k.b. van 13 Aprilen 14 Mei tevoren „geautoriseerd, om f 3900.— te impenderen, om volgens het publiek gemaakte project eene proef te nemen met een sluisje te IJsselstein”.

Toen deze sluis haar voltooiing naderde, had de koning 20 Augustus besloten, „dat er bij wijze van tentoonstelling eene werking ten proeve voor het publiek met de sluisdeuren aan de Benschopper schutsluis te IJsselstein zal geschieden, en (waren) de generaal-majoor Krayenhoff, de professor van Beeck Calkoen en de architect Schilling benoemd om deze nieuwe inventie te examineren”. Dat onderzoek had, zoals uit de Utrechtse courant van 5 September blijkt, den 30 Augustus „ten aanschouwe van veele lieden” plaats gevonden, en hadden „de vereischte proeven, met verschillende waterstanden, zoo met het binnen- als buitenwater, volkomen voldaan”. Ook de koning toonde zich bijzonder tevreden over den bouw en de werkwijze en gelastte, „dat deze sluizen voortaan den naam van den eersten uitvinder derzelven zouden dragen”, dus Blanken-sluizen zouden heeten, en dat de directeur-generaal van den waterstaat den luitenant-colonel „eene blij van hoogstdezelfs goedkeuring” zou overbrengen.

Tijdens het verblijf van den koning op het stadhuis schijnt het gemeentebestuur in de gelegenheid te zijn geweest, om een reeds afgedane zaak opnieuw ter sprake te brengen.

Volgens de Staatsregeling van het Bataafse gemeenebest van 1801 was „IJsselstein onder Holland” gebleven (art. 21), maar bij de Staatsregeling van 1805 was „IJsselstein, mitsgaders de schout-ambten van Benschop en Noord-Polsbroek, alsmede Jaarsveld” bij het departement Utrecht ingedeeld geworden (art. 10).

Nu rustte op de voormalige baronnie van IJsselstein, waartoe de genoemde gemeenten hadden behoord, een oude schuldenlast van totaal f 64.866.16, en meenden de betrokken besturen, dat hunne gemeenten niet met dezen last bezwaard mochten blijven en dat deze schuld door de Bataafse republiek moest worden overgenomen. Om dat te bereiken hadden zij een verzoek om „voorziening over de betaling der interessen en aflossing der baronnie-schulden” tot het landsbestuur gericht.

Nadat deze zaak sedert 18 Maart 1807 „commissoriaal” was geweest, kwam den 2 Februari 1808 eindelijk het koninklijk besluit af, waarbij werd „gedifficulteerd in het verzoek om de schulden van de voormalige baronnie van IJsselstein nationaal te verklaren”.

Op dit besluit kwam de koning echter tijdens zijn bezoek op 9 September 1808 ten gunste van IJsselstein terug, nadat, zooals de Koninklijke courant van 14 September d.a.v. bekend maakte, „Z.M. zich overtuigd had, dat de vereeniging dezer stad, met het departement Utrecht hare uitgaven en lasten veel vermeerderd had”. Toegezegd werd, „dat eene vrij aanzienlijke schuld der stad, waarover reeds bij den staats-raad deliberatien waren, tot lasten van het rijk komen zoude”. In aansluiting op deze toezegging verscheen reeds 19 September 1808 het decreet „houdende dat bij alteratie van het besluit van 2 Februari de schulden der voormalige baronnie van IJsselstein als nationale schuld zullen worden aangenomen”.

IJsselstein had en heeft reden om met dankbaarheid aan den bouw en vooral ook aan de koninklijke inspectie van het Blanken-sluisje in de Benschopperwetering terug te denken.

E.

BESTUUR:

Voorzitter: L. Murk, IJsselstraat 24, IJsselstein.

Secretaris: W.J.A. van Wijk, Kloosterstraat 11, IJsselstein,
tel. 03408-3941.

Penningmeester: F. Janssen, Voorstraat 23, IJsselstein.

Leden: Mevr. A.T. Edelschaap-van Capelle en
mevr. G.C.A. Pompe-Scholman.

Bank: AMRO-bank IJsselstein, rek.nr. 218400217, gironr. bank 2900

Redactie:

Mevr. F.A.G.T. Mesman-Reijntjes, Paulus Potterlaan 23, IJsselstein, tel. 03408-1872.
W.J. van Impelen, Kasteellaan 151, IJsselstein, tel. 03408-1968.

Donateurs ontvangen het tijdschrift gratis (3 of 4 nummers per jaar) en worden op de hoogte gehouden van alle activiteiten.

Nieuwe donateurs kunnen zich opgeven bij mevrouw Myriam Janssen, Voorstraat 23, IJsselstein, tel. 03408-2309.

Voor inwoners van IJsselstein bedraagt de contributie minimaal f 15,— per kalenderjaar. Zij die buiten IJsselstein wonen, worden verzocht f 5,— extra over te maken in verband met de verzendkosten van het tijdschrift.

Inhoud:

Het huis Heerendijk en zijn bewoners II	1
Straatnaamgeving in IJsselstein II	16
Koning Lodewijk te IJsselstein	22